

Sicole

L' assimilaedje

C' est cwand deus cossounes si rescontrèt, sins voyale inte di zeles. Li cas est foirt corant e walon, ca gn a toplin des spotchâvès voyales [*voyelles instables = caduques*].

Cwand c' est ene vuzlêye cossoune [*consonne sonore ou voisée*] ey ene divuzlêye [*consonne sourde ou dévoisée*] ki s' rescontrèt, les deus divnèt del minme sôre (soeye-t i vuzlêyes, soeye-t i divuzlêyes). Ça pout esse dins l' minme mot u dins deus mots ki s' shuvèt.

avou ene voyale inte les deus	sins voyale inte les deus (scrît e rfondou)	prononçaedje
on noer tchiv å	on blanc tchv å	blan tch' fau
ele si bare les djins	i sb are les djins	i z' bar
ele si gote si makêye	i sg ote si makêye	i z' got
ene crote di tch én	on stron d' tch én	stron t' tchin

Cwand ça s' passe å mitan d' on mot, on prononce sovint comifât, sins s' è rinde conte.

E l' He**sb**aye, les djins, c' est des He**sb**ignons (he**zb**ay / he**zb**ignon)

Avou l' plouve ki tchessive, et mi ptit stroet paraplu, l' aiwe mi di**sg**olinéve dins l' cô (di**zg**olinéf).

Assimilaedjes a pâr [cas spéciaux]

avou ene voyale inte les deus (foirt râle [<i>rare</i>])	sins voyale inte les deus (scrît e rfondou)	prononçaedje
Djime le	dji va a Djme le	a gn' mèl
Djime pe dé Ardjîmont	mononke di Djme pe	di gn' mèp
ene vete djini esse	les djni esses sont floreyes	lè gn' gnès
des stocaesses djino s	des gros djno s	gro gn' gno
ele di mande cwè ?	ele si dm ande cwè	si n' mant
Buh ô et Buh ogne, c' esteut deus fayis	l' eglijhe di Bh ô ; Ziré di Bh ogne (di Pogne)	... di p' hô ; ... di p' hogn => di p ogn

Dins des ôtes lingaedjes : francès

francès di scole	francès del voye	prononçaedje
J e ne fais pas cela pour J' fais pas ça pour le fric l'argent		ch' fê pasa

neyerlandès : li pus grande finiesse del mâjhon :

het groot te v enster van het huis	Het t v enster is groot (li fniesse est grande)	t' fênster

Eciclopedeye

Li laecea [*lacê, lècê, lècia, lacia, lacha*]

Li laecea, c' est on blanc likide ki rexhe des tetes des biesses às tetes [*mammifères*]. Cesses-lales nourixhèt leus djonnes avou, tote ene termene [*période*] ki dipind di tchaeke sôre di biesse. Après, on dit ki l' mere **va setche** u k' ele **va souwer** [*se tarir*] et k' el djonne est **spani** [*sevré*].

Cwè çk' i gn a ddins ?

Li laecea est ritche e proteyenes (3,5 âcint), e crâxhes [*lipides*] (3,5 âcint) ey e calciom; les soukes, c' est l' lactôze. Les crâxhes do laecea sont del sôre bôrêye [*graisses saturées*]. Tertos eshonne, li laecea d' vatche a 125 gr di setch prodût [*matière sèche*] å lite. I fât don 8 lites d' aiwe po rfé on lite di laecea a pârte di poude di laecea.

Li laecea n' est nén on dismantchî maxhaedje [*solution homogène*]. Si on l' leye rashir sacwants eures, li crinme rimonte ådzeu. On l' pout rsaetchî evoye (ça s' lome «cramer» u «scramer» l' laecea"). Çou ki demeure si lome do scamé laecea.

Li laecea d' vatche (di gade, di chamele...), c' est on clapant aboere po les efants et les refoircis gaméns et gamenes [*jeunes ados*] ki sont e leu crexhinne [*croissance*]. Po les grandès djins, on vout kel laecea espaitche l' atinrixhaedje des oxheas [*ostéoporose*], mins gn a d' l' adire so ç' pont la. Dispu ene cwénzinne d' anêyes, brâmint des studias [*études, recherches*] ont stî fwais sins parvini a l' mostrer.

Istwere do bevaedje do laecea d' biesses pàs djins

Dispu l' aclevaedje des vatches, les djins ont-st aprins a mode (traire) ces frumeles la, et a boere leu laecea estant efant u grande djin.

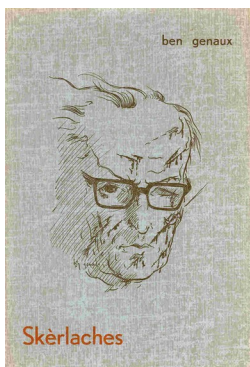
Avou l' laecea des modâvès biesses, on-z a cmincî a fabriker des makêyes (do stofé), do prins laecea [*lait caillé*], pu totès sôres di froumadjes. Les peupes do Levant d' l' Urope [*Europe de l'est*] et del mîtrinne Azeye [*Asie centrale*] bevèt do yogour u do kefir di laecea. C' est fé prinde li laecea pa ene simince avou des bactereyes u des tchampions microscopikes a pârte. L' industreye end a rfwait des dânonnes.

A pârte del deujhinme mitan do 19inme sieke, li laecea a cmincî a-z esse traitî industrielmint. Les laitreyes di viyaedje permetént às cinsîs d' awè des cwârs tos les 15 djoûs sins ratinde di vinde on vea u ene vatche monse [*stérile*]. Ces cwénzennes la fihént tourner l' comiece (metans, les ptits cinsîs polént aler atchter des apareys electrikes dins les botikes d' electricité).

Li relijhaedje [*sélection*] djenetike di vatches laeçreces a stî brâmint pus rade dins l' deujhinme mitan do 20inme sieke, po-z ariver às Ostenes ki dnèt dipus d' 10.000 lites so 300 djoûs d' modaedje. Les acleveus ont veyou todi pus grand, et les cinses di 10 a 20 vatches (anêyes 1950) sont divnowes des eterprijhes di 100 a 500 vatches. Avou des rafroedixheus di 200 lites (å cmince), pu 1000 a 10.000 lites. Mins gn a des rujhes pol totâtoû (essilaedje di mayisse tocosté, apoirtaedje des torteas do Braezi u d' Årdjintene).

Sicrijheu e walon

Ben Genaux

Ben Genaux a vnou å monde e 1911 ey a morou e 1996.

C' esteut on scrijheu e walon, d' arimés [poèmes] eyet d' prôze.

Di s' mestî, il esteut mwaisse di scole (a Lere), et, di s' pasmint d' tins, dessineu.

Il a eplaidî ses prumîs lives tins del guere di 40. Insi «27 au quaut'ron» vude [sort] e 1941. E 1969, i va fé parexhe on live d' arimés, riloyî sol pitit costé : «Skernaxhes», avou èn otoportrait sol coviete.

Istwere di molons [vers] ; istwere sins fén

El djonne govion aveut bén rî
cwand ç' molon la, sol fond do ri
tot bounasmint, s' aveut fwait
prinde !

Mins l' molon n' ît nén co dins s' vinte
ki, lu, l' govion, esteut broké
come ene fritche, dins l' cene d' on
brotchet !

« Ça comince bén ! Å toû d' èn ôte !
dit-st i l' pus gros. Ç' n' est nén des
prôtes :

èç gouvion ci m' a shonné bon !...»
Dins l' ci k' a shû, gn aveut èn amçon
« Bén... Dji vou bén atraper l' tegne,
dit-st i l' pexheu e rsaetchant s' lene
si dj' a rlevé, dispu troes ans
on pexhon k' esteut si pezant ! »
Å niût, on l' a metou dins l' paile
ey il a yeu tchôd ses scoirdeles.
Seulmint, ça-z a bén mǎ tourné
paski l' pexheu vos eforneut
si bén rade et roed ses boutchêyes
k' il a stronné pa s' golafreye !...
Ès feme a brai on djoû ou deus,
ey on-z a eteré l' pexheu :
c' est des molons del cimintire,
des ptits, k' ont rachevé l' istwere...

Morâlté:

Po fini, vs veyoz bén, endon
Ki c' est l' pitit ki mindje li gros !

(mwaisse ortografeye [original])

Il djonne gouvion aveut bén rî / quand
ç' moulon-la, su l' fond du rî / tout
bounas'mint, s' avèt fêt prinde ! / Mins

l' moulon n' ît nén co dins s' vinte /
qui, li, l' gouvion, estèt broké / come
ene flèche, dins l' cène d' in brotchèt !

/ « Ça coumince bén ! Au toûr d' èn-
aute ! / dist-i l' pus gros. Ç' n' èst nén
dès prautes, / iç' gouvion-ci m' a

chènu bon !...» / Dins l' cén qu' a chû,
gn-avèt 'n am'çon... / « Bén... Dji vou
bén atraper l' tigne, / dist-i l' pècheû

en r'satchant s' ligne / si dj' é r'luvé,
dispûs twès-ans / in pèchon k' èstèt si
pèsant ! » / Au gnût, on ll' a mîs dins

l' payèle / èy' il a yeû tchôd sès
scaurdèles. / Seûrmint, ça-z-a bien mǎ
toûrnè / pasqui l' pècheû vos-

efournèt / si bén råde èt rwè sès
bouchêyes /

qu' il a stronné pa s' galaf'rîye !.../
ls' feume a brèt in djoû ou deûs, /
ey' on-z-a ètèrè l' pècheû : / c' èst

saquants moulons du cim'tiêre, / dès
p'tits, k' ont rachèvé l' istwêre... /
Moralité: Po fini, vos wèyèz bén, 'n do /
qui c' èst l' pitit qui mindje il gros !

Tchanson

Ragoter les makêyes avou vos

I. Deus cacayresses [*cancanières*] / Ki tapèt des lawes [*médisanse*] / Dizo mi fniesse / Dj' els ô ki m' traitèt d' nawe [*paresseux*] / Çoula paski / Çou ki dj' voe l' pus voltî

c' est :

Ragoter les makêyes avou vos / K' i plouxhe u k' i lujhe les cwate solos / Sins prinde asteme [*se préoccuper*] âs aweyes ki tournèt / Et ki sayèt do discôper mi veye, mi veye a tos bokets.

II. Si l' monde est âs cis ki s' levèt timpe / Dizo mes covtoes [*couvertures*], dj' a des gosses [*goûts*] Bén pus simpes / On tchant d' oujhea, on marcou ki râwtêye / Li solo ki trawe les blankès nûlêyes. / Et :

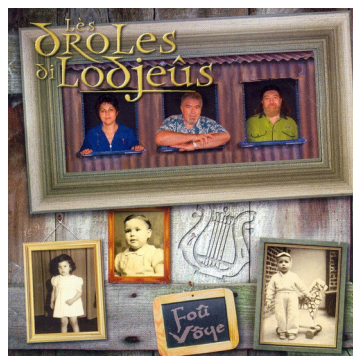
Ragoter les makêyes avou vos / K' i plouxhe u k' i lujhe les cwate solos / Sins prinde asteme â tictak do rewoey / Ki fwait tot çou k' i pout po sayî di gâter l' potêye [*tout gâcher*].

III. Passer s' tins a cori / Piede si veye a l' wangnî / Et rovyî k' on a ki l' Bén k' on s' fwait.

Mi, dj' a tchoezi do :

Ragoter les makêyes avou vos / K' i plouxhe u k' i lujhe les cwate solos / Sins prinde asteme âs aweyes ki tournèt / Et ki sayèt do discôper mi veye, mi veye a tos bokets

Ragoter les makêyes avou vos / K' i plouxhe u k' i lujhe les cwate solos / Sins prinde asteme â brut k' a-st e m' rouwale / Âs efants ki moennèt tricbale / Âs boignes contes des viyès tourbales [1. *rondelle* ; 2. *commères*]. / Dji dmane la come plakî al verdjale [*glu*].

Câzaedje et muzike :
Jean-Pierre Vervier ;
tchantaedje : Raymond
Missoten ; sol sitroete
plake des « Droles di
Lodjeus » « Foû
voye » (2008)